

ДЕРЖАВНА ІДЕОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКОГО УРБАНОНІМІКОНУ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Анотація. У статті вперше проаналізовано державну ідеологію як екстралінгвальний чинник впливу на розвиток закарпатоукраїнського урбанонімікону в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Розглянуто специфіку формування сучасних урбанонімічних систем міст і сіл Закарпаття.

Ключові слова: державна ідеологія, екстралінгвальний чинник, урбанонім, урбанонімна система.

Урбанонімікон поки що належить до маловивченого прошарку топонімікону Закарпаття. Першою дослідницею, яка звернула увагу на закарпатоукраїнські урбаноніми як окрему топонімічну підсистему, була М. Романюк [6]. Однак екстралінгвальні фактори формування урбанонімії Закарпаття не є дослідженим питанням. Метою нашої розвідки є проаналізувати вплив державної ідеології на формування новітнього закарпатоукраїнського урбанонімікону.

Державна ідеологія є відображенням світогляду як суспільства загалом, так і окремих його осіб, що є при владі. Як стверджує Л. Лук'яненко, «українці, будучи носіями своєї етнічної сутності, чинили опір культурі загарбницького народу, але тривале перебування під чужим державним домінуванням і співжиття з носіями іншої культури на побутовому рівні не могло минуться безслідно. Це виявляється не тільки в запозиченні чужих слів і наголосів, але й елементів ужиткового мистецтва, шаблонів поведінки тощо» [3: 33]. Це стосується й закарпатців. Як українцям їм, так само, як і мешканцям інших регіонів України, властиві і загальні, спільні для всієї української нації риси, і специфічні, зумовлені особливим розвитком історії Закарпаття.

Аналізуючи стан націєтворчих чинників у наш час, О. Мороз та Ю. Наєнко відзначають відсутність у свідомості сучасних українців чіткої окресленості одвічних українських теренів (країна віками розривалася між Литвою, Польщею, Австро-Угорщиною, Росією); спотвореність історичної пам'яті народу; пріоритетність серед цінностей здоров'я, сім'ї, добробуту і відведення найменшої значущості патріотизму; домінування рис невизначеності при висуванні мети, завдань, уникнення відповідальності, переважання селянської ментальності (намагання жити короткими циклами), раболіпство перед владою, покору і терпимість серед характерних ознак українця [4: 25].

Перераховані вище фактори характеризують як особливості психології соціуму, який проживає на території Закарпаття, так і специфіку індивідуаль-

ного мислення (знову ж таки береться середньостатистичний показник), що знаходить свій відбиток у всіх сферах життя суспільства, в тому числі в галузі міського називання. „Людина як носій мови поєднує в собі елементи світової культури, загальнонаціональної, а також локальної, соціально-класової та вузькопрофесійної”, – зазначають І. Карабулатова та М. Фролов [7: 78]. І це знаходить своє відображення в урбанонімії аналізованої території. Адже хоча перейменування і є справою ономастичної комісії при міській раді, в першу чергу йдеться все-таки про справу окремих осіб, які пропонують нові назви. Тут відображається їхній загальний світогляд, локальний патріотизм, суспільна культура [8: 116].

Зараз у Закарпатській області нараховується 11 міст: Ужгород, Мукачеве, Хуст, Берегове, Виноградів, Тячів, Іршава, Свалява, Рахів, Перечин, Чоп. Ужгород є обласним та районним центром, усі інші, крім Чопа, – районні центри. Ужгород, Мукачеве і Хуст відносяться до міст обласного підпорядкування, хоча відносно великими містами є й Берегове та Виноградів. Всі інші міста досить малі і слаборозвинені, деяким з них статус районного центру взагалі був наданий кілька років тому, напр., Перечину (2003 р.).

Незважаючи на певну специфіку, можна виділити риси, спільні для урбанонімів усієї Закарпатської області. Після здобуття Україною незалежності державна ідеологія у сфері політики і культури знайшла своє відображення у системі називання об'єктів населених пунктів. Перед усіма міськими радами, в компетенцію яких і входило найменування та перейменування внутрішніх міських об'єктів, було поставлено завдання провести державну ревізію назв вулиць (у широкому значенні слова, тобто також назви провулків, площ, майданів, скверів тощо). Очевидно, формування завдання було зроблене досить туманно, без визначення, що ж саме передбачає процес державної ревізії урбанонімів, тому що в кожному місті він проходив по-своєму, з індивідуальним підходом і розумінням необхідності та різними темпами проведення таких заходів.

У результаті наймасовіші і найорганізованіші перейменування відбулися в Ужгороді як облас-

ному центрі, до якого завжди більше уваги, ніж до менших міст (наб. *Піонерська* перейменовується на *Ботанічну*, вул. *Радянська* – на *Собранецьку*, вул. *Кутузова М.* – на *Базилевича І.*, вул. *Червоноармійська* – на *Гуса Яна*, вул. *Кремлівська* – на *Канітульну*, вул. *Першотравнева* – на *Брацайків*, вул. *Фурманова Д.* – на *Полонинську* та ін.) та Хусті, який, будучи столицею Карпатської України, досі залишається одним із центрів національної свідомості. У результаті на даний момент урбанонімікон м. Хуста має найбільш українське національне обличчя серед усіх міст Закарпатської області.

У Мукачевому дерадянізації системи вуличних найменувань проходила поетапно і мляво. Спочатку частина вулиць була перейменована у 1991 році (вул. *40 Років Жовтня* – на *Берегівську*, вул. *Артилерійська* – на *Ерделі А.*, вул. *Маркса Карла* – на *Зріні І.*, вул. *XXII З'їзду КПРС* – на *Єлизавети королеви*, вул. *Танкістів* – на *Куруців*, вул. *Кірова С.* – на *Недецеї Я.* тощо); спорадичні зміни назв трапляються у 1994 році (вул. *Комуністична* перейменована на *Волошина А.*, вул. *Маяковського В.* – на *Валенберга Р.*); третя хвиля реформування системи міських назв обіймає 1996–1998 рр. (очевидно, також пов'язано з прийняттям української Конституції): вул. *Енгельса Ф.* – на *Вокзальну*, вул. *Героїв Сталінграда* – на *Ромжі Т.*, вул. *Островського* – на *фон Шенборна графа*, вул. *Калініна М.* – на *Грушевського М.* та ін.

Досить специфічною є доля назв внутрішніх міських об'єктів четвертого за величиною міста області (після Ужгорода, Мукачевого, Хуста) Берегового. Вирвавшись з однорідного середовища радянської системи, яка знеособлювала і урівнювала усі радянські міста, Берегове стало своєрідним островком у Закарпатській області, де діють свої, особливі, закони розвитку. Передусім після здобуття Україною незалежності і прийняття нею законів про демократичне ставлення до національних меншин (пор. ст. 11 Конституції України: „Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України” [2]). Берегове стало центральним осередком угорців на Закарпатті. За даними переписів 1989 та 2001 років, частка українців у цьому місті за 12 років (з 1989 по 2001) зросла з 36 % до 39 %, у той час як частка угорців – з 7 % до 48 % [5: 8]. Склад населення, звичайно ж, відбився і на культурній політиці (особливо з уваги на те, що „обласні та районні ради затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання” [ст. 43 Конституції України]). Відповідно, це відбилося й на системі назв географічних об'єктів. Дерадянізація в Береговому означала вестернізацію або швидше мадяризацію місцевого урбанонімікону. Так, за роки

незалежності України вул. *Герцена О.* дістає назву *Арань Я.*, вул. *Маяковського В.* – *Бако Г.*, вул. *Музична* – *Бартока Б.*, вул. *Маркса Карла* – *Берчені М.*, вул. *Горького М.* – *Бетлена Г.*, вул. *Енгельса Ф.* – *Галлеї К.*, вул. *Привокзальна* – *Джиди Є.*, вул. *Галана Я.* – *Ковача В.*, вул. *40 Років Жовтня* – *Ракоці Ф.* тощо. Зовсім незначними вкрапленнями при перейменуваннях стали назви, пов'язані з місцевою та українською історією (перейменування вул. *60-річчя СРСР* – на *Гуци-Венеліна Ю.*, вул. *Колгоспної* – на *Грабовського П.*, вул. *Московської* на *Грушевського М.*, вул. *50-річчя Радянської Влади* – на *Духновича О.*, вул. *Ленінградської* – на *Легоцького Т.*, вул. *Радянської* – на *Пачовського В.*), пов'язані, очевидно, з певним усвідомленням берегівчан своєї належності до української держави. Хоча варто зазначити, що при збиранні матеріалу у нас виникли певні труднощі в Береговому у зв'язку з нерозумінням мешканцями української мови (!). За такої ситуації важко чекати від них виникнення потреби створення урбанонімікону з національним українським обличчям. Дослідники М. Фролов та І. Карабулатова, вивчаючи український компонент у соціоетнічному та ономастичному просторі Тюменського Пооб'я, розповідають про те, що та чи інша переселенська діаспора, будучи соціально менш значимою відносно автохтонних мешканців, вимушена прийняти умови адаптації, набуваючи найбільш важливих компонентів матеріальної та духовної культури місцевого населення. Проте в цьому випадку важливим, на їхню думку, є етнічна самосвідомість мігрантів, їх постійність і прагнення зберегти рідну мову, звичаї, свята [7: 76]. Угорці виявляються надзвичайно стійкими у прагненні зберегти власні традиції та культуру. Останнім часом угорськомовне населення, яке складає меншу частку мешканців Закарпаття, апелюючи до українського ж законодавства, намагається відродити власні звичаї у всіх сферах життя. Внаслідок наполегливої самоідентифікації їх в закарпато-українському соціумі відбулося чимало змін у системі географічних назв.

Пасивним у плані дерадянізації вуличних назв виявилось м. Виноградів, яке, хоч і є порівняно великим містом, у плані економічного і політичного розвитку залишається на рівні розвитку невеликих провінційних міст Закарпаття. Незважаючи на свою близькість до національно активного Хуста, за 16 років незалежності України тут були перейменовані лише найбільш „кричущі” найменування-радянізми (в основному перейменування відбулись аж у 1996 році): пл. *Леніна В.* – на *Миру*, вул. *Жданова А.* – на *Ардовецьку*, вул. *Кірова С.* – на *Персікову*, вул. *Енгельса Ф.* – на *Лучкая М.*, вул. *Леніна В.* – на *Станційну*, вул. *Крупської Н.* – на *Гюльпанів*, вул. *50 Років Жовтня* – на *Корятовича Ф.*, вул. *Маркса Карла* – на *Польову малу*, вул. *Комсомольська* – на *Промислову*, вул. *Радянська* – на *Копанську* та ін.

Певною специфікою урбанонімікону відзначається Рахів. Це зумовлено, по-перше, його віддаленістю від обласного центру (Ужгорода) та відносною близькістю до інших західноукраїнських областей. Таке розташування має своїм наслідком обмеженість культурного і політичного впливу Ужгорода (як позитивного, так і негативного), з одного боку, а з іншого – сприяє галицьким націєтворчим впливам. У результаті, на відміну від інших малих міст Закарпаття, урбанонімія Рахова має багато регіональних та українських рис. У результаті його сучасна система називання – це комплекс місцевих назв (вул. *Ядерин*, вул. *Вільшоватий*, вул. *Красне Плесо*, вул. *Буркун*, вул. *Вільшинський*), проукраїнських (вул. *Франка І.*, вул. *Кабалюк-Тисянської М.*, вул. *Шевченка Т.*, вул. *Коцюбинського М.*, вул. *Довженка О.*, вул. *Карпатська*, вул. *Кармелюка У.*, вул. *Хмельницького Б.* та ін.), незначної частини незмінених прорадянських назв, що є ознакою всіх малих і віддалених від центру міст (вул. *Щорса М.*, вул. *Турияниці І.*, вул. *Чапасва В.*) та ідейно нейтральних назв на зразок вул. *Зелена*, вул. *Підгірна*, вул. *Залізнична* тощо.

Інші закарпатські міста стали блідю копією більших міст у плані реформування систем внутрішнього міського називання. Процес дерадянїзації у них тривав близько 10–12 років. Показовими є процеси, які відбувалися у системі називання м. Сваляви. 2001 року 30% вуличних назв, які відображали реалії та ідеологеми радянського часу, були перейменовані на назви, що надавали цій системі цілком національного обличчя (вул. *Беляєва П.* – на *Ярослава Мудрого*, вул. *Грибоєдова О.* – на *Фенцика Є.*, вул. *Дмитра Донського* – на *Гренджі-Донського В.*, вул. *Енгельса Ф.* – на *Котляревського І.*, вул. *Кірова С.* – на *Машкіна М.*, вул. *Локоти І.* – на *Тиху*, вул. *Маркса Карла* – на *Чорновола В.* тощо). При цьому помітно було, що цим процесом керувала людина з патріотичною спрямованістю, добре обізнана з культурою і історією краю. Через півроку після набуття чинності рішення про перейменування, очевидно, у зв'язку зі зміною політичних настроїв та досить негативним ставленням населення до радикальних змін у системі міського називання, до згаданого рішення вносяться поправки, завдяки яким деяким вулицям повертаються старі назви (*Грибоєдова О.*, *Дмитра Донського*, *Комарова*, *Космодем'янської З.*, *Кошового О.*). У таких випадках вагомим фактором може виступати громадська думка. Населення рідко з ентузіазмом сприймає зміни звичних вуличних назв, які вже сприймаються ним не як ідеологічний чинник, а як спосіб орієнтації у місті. Нововведення руйнують укладуване роками просторове уявлення міських мешканців, тому радикальні зміни зумовлюють певне невдоволення населення, особливо людей похилого віку.

Зовсім інертними залишаються села, урбанонімікони яких формують основу прорадянської частини закарпатоукраїнської урбанонімії (пор. вул. *Енгельса Ф.* (смт Солотвино, с.Ракош, с.Ракошино), вул. *Жовтнева* (с.Вишково, с.Ракошино, смт Кольчино, с.Олександрівка, с.Липча, смт Солотвино, с.Біла Церква, с.Грушево), вул. *Калініна М.* (с.Велятино, с.Ракошино, с.Доробратово) та ін.).

Незважаючи на регіональні особливості, певні риси подальшого розвитку міських урбаноніміконів залишилися спільними для всіх населених пунктів.

Передусім можна відмітити відсутність прагматичного підходу при вирішенні дискусійних питань. Зокрема, досить проблематичним для ономастичних комісій виявилось питання, що робити з назвами на честь місцевих комуністичних діячів: з одного боку, це провідники радянського режиму та ідеології, з іншого, – вони були місцевими, тому відображали локальний патріотизм. Крім того, багато з них відзначилися під час Другої світової війни як героїчні і жертвні особи. Зважаючи на загальну тенденцію поміркованості при дерадянїзації онімних назв, у більшості випадків було вирішено все ж таки залишити найменування на честь закарпатських комуністів. У результаті досі функціонують вулиці *Боркянюка О.* (Ужгород, Хуст, Тячів, Виноградів, Іршава, Свалява, Рахів, Мукачеве), *Габермана С.*, *Гавелки Й.* (Мукачеве), *Ваши І.*, *Сидоряка С.* (Ужгород), *Локоти І.* (Ужгород, Виноградів, Іршава, Тячів, Мукачеве), *Турияниці І.* (Ужгород, Свалява, Мукачеве, Рахів, Тячів, Чоп).

Практично без змін залишили урбаноніми, пов'язані з такою значимою подією для Радянського Союзу, як політ першої людини в космос. Звичайно ж, це передусім назви вулиць на честь космонавта-першопрохідця Ю. Гагаріна, які зустрічаються у всіх закарпатських містах. Багато назв, які увіковічують ім'я космонавта Комарова (у Виноградіві, Хусті, Мукачевому, Береговому, Рахові, Іршаві, Сваляві). Крім того, збереглися найменування на честь інших космонавтів: вул. *Беляєва П.* (Мукачеве, Іршава), вул. *Леонова О.* (Мукачеве, Хуст), вул. *Титова Г.* (Іршава). Аналізована група урбанонімів стала однією з тих тематичних груп, які залишилися майже незайманими у процесі реформування.

Крім того, перейменування мало зачепили сформовану ще в радянські часи групу російських письменників, куди входять Максим Горький, М.Гоголь, М.Лермонтов, О.Пушкін, Л.Толстой, А.Чехов. Наявність цих прізвищ, а також прізвищ угорських письменників і громадських діячів, урядовці пояснюють помітною кількістю відповідних національних меншин в містах. Хоча за нашими дослідженнями, кількість назв на честь російських діячів та кількість росіян у містах співвідноситься як (наприклад, в Ужгороді) 2:1.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Карабулатова И. Этнопсихологический аспект изучения гидронимов юга Тюменской области / И. Карабулатова // Проблемы слов'янської ономастики : Зб. наук. праць. – Ужгород, 1999. – С. 82–86.
2. Конституція України. – К. : Міністерство юстиції України, 2006. – 123 с.
3. Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля / Л. Лук'яненко. – К. : МАУП, 2002. – 292 с.
4. Мороз О. Час інтелекту : сукупний український розум / О. Мороз, Ю. Наєнко. – Львів : Панорама, 2002. – 95 с.
5. Національний склад населення та його мовні ознаки. Статистичний бюлетень. – Ужгород, 2003. – 85 с.
6. Романюк М. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. XX – поч. XXI ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. Романюк. – Чернівці, 2005. – 17 с.
7. Фролов Н. Украинский компонент в социэтническом и ономастическом пространстве Тюменского Пообья / Н. Фролов, И. Карабулатова // Наукові записки. Серія : Філол. науки / Кіров. держ. пед. ун-т. – Кіровоград, 2001. – С. 75–78.
8. Krško J. Urbanonyma na sklonku drugeho tisícrocia (na vzorke gemerskych miest) / J. Krško // Urbanonyma v kontexte historie a súčasnosti : Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3–5 septembra 1996). – Bratislava; Banska Bystrica, 1996. – S. 115–127.

Oksana Neher

*State ideology as factor of influence on development of urbanonymy of Zakarpattya
at the end of XX – in the beginning of XXI centuries*

Resume. In the article state ideology as extralingual factor of influence on development of urbanonymy of Zakarpattya at the end of XX – at the beginning of XXI centuries is first analysed. The specific of forming of the modern urbanonymic systems of cities and villages of Zakarpattya is considered.

Key words: state ideology, extralingual factor, urbanonym, urbanonymic system.

Одержано 18.06.2014 р.